

AXBOROT-PSIXOLOGIK XURUJLARNING TA'SIR PRINSIPLARI VA ULARGA ILMIY YONDASHUV MEXANIZMLARI

*Saydjanov Farxod Madraximovich - podpolkovnik,
AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI VA ALOQA
HARBIY INSTITUTI KAFEDRASI SIKL BOSHIG'I*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunga kelib dolzarb muammolardan biri hisoblangan axborot-psixologik tahdidlar ba'zi bir turlari, usul va uslublari, manbaalari yuzasidan ma'lumotlar kichik bir misollar bilan ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek uning jamiyatning iqtisodiy, siyosiy, harbiy va boshqa sohalarni boshqarish va ta'sir etish imkoniyati va ko'lami yuzasidan tahlillar ko'rsatib o'tilgan.

Kalitli so'zlar: verbal, noverbal, psixogen, shok, psixoanalitik, neyrolingvistik dasturlash, psixotron (psixofizik), psixotrop ta'sirlar, gipnoz, parapsixologik, ekstrasensor ta'sir, taqlid, kompyuter virusi, psixofiziologik va emotsional holat, diskreditatsiya, propaganda, dezinformatsiya, manipulyatsiya, lingvistik ta'sir vositalari.

Xozirda axborot texnologiyalari va telekommunikatsiya vositalarining yuqori sur'atlarda rivojlanishi, jamiyat va davlat hayotida keskin ijobiy o'zgarishlarning yuz berishiga sabab bo'lib, insoniyat taraqqiyotini yangi bosqichga olib chiqdi. Insoniyat axborot texnologiyalari yordamida, nafaqat, ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va uzatish bilan chegaralanmay, balki jamiyatda iqtisodiy, siyosiy, harbiy va boshqa sohalarni boshqarish, ularga ta'sir etish va istiqbolini belgilash imkoniyatiga ega bo'lib bormoqda.

Insonni yashirin tarzda majbur qilish jarayoni, bu atamani keng ma'noda qo'llaydigan bo'lsak, vaqt va makonda muvofiqlashtirilgan, alohida shaxslar tomonidan ham, turli-tuman ijtimoiy tashkilotlar tomonidan ham turli xil o'ziga xos usullar va vositalardan foydalanish bilan amalga oshiriladigan faoliyat turidir. Shaxsni yashirin tarzda majbur qilish texnologiyasi odamlarni yashirin tarzda psixologik majbur qilish jarayonining o'zini ham, psixologik ta'sir o'tkazishning qo'llaniladigan usullari va vositalari majmuasi va protseduralarini ham o'z ichiga oladi.

Psixologik ta'sir vositalari verbal va noverbal usullarga bo'linadi.

Verbal ta'sir vositalariga og'zaki va til vositalari, PR va reklamalarda qo'llanadigan muloqot usullari, xabarlar, bo'g'inlar, firmalar va tovarlarning rasmiy nomlari kiradi [1].

Verbal usulning ta'sir etish auditoriyasi (jinsi, yoshi, millati, ma'lumot darajasi va ijtimoiy holatlari)ni e'tiborga olgan holda, sub'ekt u yoki bu so'zlarni ifodalanishini

tanlash orqali ob'ektga tushunarli va sub'ekt istaganiday qabul qilinishiga erishishi kerak bo'ladi.

Noverbal ta'sir vositalari bu so'z bilan bog'liq bo'lmagan shakl va usullar yordamida axborotni uzatishdir [1].

Noverbal ta'sir vositalariga: gavdaning holati, imo-ishora, yuz shakli (mimika), soch turmagi, kiyim bosh, oyoq kiyim, sub'ekt atirining xidi, shovqin, joyning xususiyati (interer) va ta'sir o'tkazish holati kiradi. Asosiy e'tiborni esa ob'ekt o'zini qulay va erkin xis qilishiga qaratilishi orqali berilayotgan axborotni to'liq tushunishga va qabul qilinishiga zamin yaratiladi.

Bosma va tasviriy ta'sir vositalari: davriy nashrlar, gazeta, jurnal, ilmiy maqolalar, ko'rgazmali reklamalar, suratlar va reklama anketalari [2].

Radio, televidenie va kompyuter texnikasi (internet) yordamida ta'sir etish vositalari. Bu radio eshittirishlar audial shaxslarga, turli tahliliy televizion dasturlar, yangiliklar, reytingbop baxs-munazaralar, turli mazmundagi filmlar va boshqalar [2].

Axborot-psixologik ta'sirlar, atrofdagi vaziyatga qarab ikkita asosiy turdan iborat:

xoxishi (istak)ni uyg'otish - ob'ektning xoxishini axborot-psixologik ta'sirlar orqali uyg'otishda qaysidir ish-xarakatni (hayot faoliyatini o'zgartirishni) uning ongiga singdirib, ma'lum bir amallarni bajartirishga undash orqali erishiladi.

majbur qilish (zo'rlash) - ob'ektning ongida ichki motivining shakllanishi, uning o'z shaxsiy orzu-intilishi va irodasiga qaramay, ma'lum amallarini bajarishi orqali erishiladi [2].

Psixologik ta'sir o'tkazish metodlari

Psixologik ta'sir o'tkazish metodlariga (psixologiya fanlari doktori, professor V.G. KrysKoning qarashlari):

ishontirish;

singdirish;

zaharlash;

taqlid qilish;

gipnoz [3].

Ishontirish metodi – inson ongiga psixologik ta'sir o'tkazish metodi bo'lib, uning oldingi o'z shaxsiy fikrlarini o'zgartirish orqali amalga oshiriladi [4].

Shuningdek, sub'ekt tomonidan axborotning mantiqiylik ketma-ketligi va dalil isbotlarning to'g'ri tizilganligi ta'sirida, ob'ektning kerakli qarorni mustaqil qabul qilganday tushunishi. Demak, ishontirishning asosi argumentlash hisoblanadi. Lekin qanchalik ma'lumot to'g'ri tizilgan bo'lsada, sub'ekt ob'ektning diqqatini jalb eta olishi va obro' e'tiborga ega bo'lishi kerak bo'ladi.

Singdirish metodi - maqsadga yo'naltirilgan kommunikativ ta'sir turi bo'lib, unda inson (jamo)ning xulqi va ongiga ta'sir etib, dalil mavjud bo'lmasada, uning mavjudligini tan oldirish orqali amalga oshiriladi [5].

Singdirish insonning psixologik tizimini ongsizlik darajasiga yo'naltirilgan bo'lib, odamning aqliy faoliyati to'xtatiladi yoki uning ta'siri susaytiriladi. Keyin esa sub'ekt tomonidan singdirilayotgan axborot to'la-to'kis natija beradi.

Singdirish jarayoni insonning uyg'oq yoki uyqu vaqtida amalga oshiriladi (N.V. Vyazemskiy "Primenenie vrachebnykh vnusheniy" 1903, V.M. Bexterev "Vnushenie i yego rol v obshchestvennoy jizni" 1897) [6]. Singdirishning yana bir usuli o'z o'ziga axborotni singdirish, bunda shaxs qandaydir ma'lumotni o'ziga o'zi singdiradi. Bu usulni tadqiq qilishga sezilarli xissa qo'shgan olimlardan I.R.Tarxanov, N.I.Spironov va E.Kuelardir [7].

Zaharlash metodi – bu insonning ongsiz va g'ayriixtiyoriy ravishda atrofdagi ob'ektlarning psixologik holati va xulqining xarakterlarini qabul qilishdir.

Har qanday odam atrofdagilarni zaharlash axborot manbai bo'la oladi, agar u kuchli emotsional ruhiy kayfiyatga ega bo'la olsa. Ko'rinib turibdiki, inson ta'sir etish ob'ekti ekanligini angla olmaydi, chunki u sub'ektning chuqur emotsional kayfiyati va kechinmalarini xis qiladi.

Zaharlash usuli asosan katta olomonlarni safarbar etadi. Misol uchun sport ishqibozlari, turli din tarafdorlari, "Pop" qo'shiqchilarning fanatlari, shuningdek sarosimadagi olomonning ommaviy agressiyasini ham safarbar etadi.

Taqlid metodi –xarakterlar orqasidan takrorlash va ularga rioya etish, mustaqil xarakterlarni ko'chirish hisoblanadi.

Inson quyidagi ta'sir uslubi bilan yoshlik davrida to'qnashadi, bu ota-onasiga, yaqinlarining xarakterlarini takrorlashda, birinchi so'zlarini aytganda, balog'at yoshida esa ijtimoiy xulq normalariga taqlid qilishda namayon bo'ladi.

Taqlid qilish quyidagicha bo'lishi mumkin: o'z "kumir"lariga, rahnamolariga, rahbarlariga, mashhur va muvaffaqiyatli shaxslarga.

Reklamalarda asosan taqlid mexanizmlari keng qo'llaniladi, bunda biror bir tovarni reklama qilish vaqtida mashhur shou-biznes, sport yulduzlari va siyosat namoyondalari tomonidan amalga oshiriladi.

Gipnoz metodi – bu shaxsning diqqatini jamlash yo'li orqali ta'sir etish texnikasi hisoblanadi, uning maqsadi shaxsning ongi va tafakkurini toraytirish natijasida ta'sir o'tkazib bo'ysundiradi.

Tashqi agent nazorati – bu gipnoteziya ya'ni singdirishga ta'sir etish natijasida gipnoz qilinayotgan shaxsning ma'lum ko'rsatmalarni bajarishi.

Bu ta'sir usuli murakkab va qiyin bajariluvchi usullardan biridir. Gipnoz vaqtida ob'ektning sub'ekt ta'siridan tashqari boshqa barcha ta'sirlarga sezuvchanligi minimallasadi.

Psixologik ta'sirlarning turlarining klassifikatsiyasi (V.G.Krysko).

Axborot-psixologik ta'sir.

Psixogen ta'sir.

Psixoanalitik ta'sir.

Neyrolingvistik ta'sir.

Psixotron (psixofizik) ta'sir.

Psixotrop ta'sir ko'rsatish.

Axborot-psixologik ta'sir – bu ob'ektga axborot va so'z orqali ta'sir etish bo'lib, faqat bu ma'lumotlar sub'ekt tomonidan translyatsiya etilmaydi, demak u barpo etiladi. Ko'p hollarda bunday ta'sir axborot-propaganda yoki g'oyaviy-mafkuraviy ta'sir deyiladi.

Bu ta'sir usuli asosan axborotlashtirishga o'xshab ketadi, ammo axborot berishdan oldin ob'ektning fikrini, munosabatini va nuqtai-nazarini o'zgartirish yoki kuchaytirish ko'zda tutilmaydi. Aksincha psixologik ta'sir usulining asosiy maqsadi, muayan g'oyaviy (ijtimoiy) qarashlar, fikrlar va ishontirishlar orqali shakllantiriladi.

Ushbu jarayolar odamlarda birdaniga ijobiy yoki salbiy emotsiyalarni, xissiyotlarni va qo'zg'aluvchi ommaviy reaksiyalarni, shuningdek bardoshli tasavvur obrazlarini shakllantiradi.

Psixogen ta'sir – bu ta'sir asosan jismoniy zo'rlash yoki atrofdagi vaziyat va hodisalar ta'siri orqali "shok" holatiga keltirish natijasida kelib chiqadi.

Bunday xolatlarda inson vaziyatni to'g'ri anglay va fikrlay olmaydi. Psixogen ta'sir etkazish uchun ranglar tanlashga alohida e'tibor qaratiladi. Olimlarning ilmiy tadqiqot natijalariga ko'ra, ranglar insonga organizmida turli xil psixologik reaksiyalarni keltirib chaqirish mumkin. Psixogen ta'sir jismoniy va shokli ta'sir usullariga ham bo'linadi.

Jismoniy ta'sir - individning bosh miyasiga bevosita ta'sir natijasida uning normal nerv-psixologik faoliyatida buzilishlar kuzatiladi. Misol uchun, odam bosh miya jarohatini olishi natijasida ratsional fikrlash qobiliyatini va xotirasini yo'qotadi yoki boshqa jismoniy omillar ta'sirida (tovush, yorug'lik, harorat va boshqa) fiziologik reaksiyalar – insonning psixik xolatini o'zgartiradi.

Shok ta'sir – inson ongida atrof muxitdagi vaziyat yoki holat (ommaviy buzg'unchilik, qirg'inbarotli rasmlar va boshqa) ta'siri natijasida ratsional xarakterlanishi, ma'lum makonda orientirlanishni yo'qotishi, effekt holat yoki depressiyani xis etishi va vahimaga tushib qolib o'zini yo'qotishi kuzatiladi. Shaxs qanchalik bunday havfli xolatlarga tayyor bo'lmas ekan, uning psixologik jarohat olishi ehtimolli shunchalik yuqori bo'ladi. Bunday jarohat olgan shaxslarni psixogen yo'qotish deyishadi.

Psixogen ta'sirning ko'p uchraydigan va natija beradigan usullaridan biri bu ranglarning odamning psixofiziologik va emotsional xolatiga ta'siridir.

Misol uchun, *qo'zg'atuvchi ranglar* – to'q qizil (purpur), qizil, sariq, apelsin ranglar ta'sirida insonning nafas olishi va yurak urishi pulsi tezlashadi va chuqurlashadi va qon bosimi oshadi.

Tinchlantiruvchi ranglar - yashil, ko'k, pushti va moviy ranglar esa teskari ta'sir effektiga ega.

Psixoanalitik ta'sir – bu ta'sir insonning ong ostiga terapevtik vositalar yordamida ta'sir o'tkazib, asosan odamning gipnoz holatida yoki chuqur uyquchaligida qo'llaniladi.

Psixoanalitikaning ta'sir jarayonini o'rganishni prof., doktor I.V.Smirnov ilmiy ishlarida kompyuter texnologiyasini keng qo'llanishi bilan psixoanaliz va psixokorreksiya texnologiyasini yaratishini misol qilishimiz mumkin. Bu texnologiya asosida insonni psixikasini diagnostika qilish oqibatida, bu usul odamning hulqi va xarakterini sozlash imkoniyatini beradi [8].

Bular quyidagi ta'sir imkoniyatini yaratadi:

tashqi ta'sir va juda tezlik bilan amalga oshiriladigan yuzaga keladigan vizual va audial ma'lumotlarni, ya'ni so'zlarni va jummalarni ko'rish (o'qish) va eshitish orqali inson organizmini matematik va statistik reaksiya analizini amalga oshiradi;

inson ong ostida ma'lum ma'lumotni mavjudligini absalyut darajada aniqlaydi va uning har bir odam uchun qanchalik muximligini o'lchaydi, yashirin motivlarini, haqiqiy intilishi va psixikasini og'ishlarini aniqlaydi;

analiz qilingan va aniqlangan ma'lumotlar asosida shaxs yoki guruhning psixikasidagi to'liq nevroitiklik, havotirli va iztirobli ko'rinishlarini aniqlab beradi;

zarur bo'lganda nishonga yo'naltirish amaliyoti o'tkazilib, bunda (xoxishga ko'ra tez yoki belgilangan vaqtda) psixokorreksiyaning shaxsning psixik holatidan kelib chiqib xarakterlar so'z-buyruq, surat-obraz va xid-motivatorlardan keng foydalanish orqali amalga oshiriladi;

Inson psixikasini tovushli boshqaruv vaqtida, uning xulqi va xarakterlarini ma'lum singdirilgan kalit so'zlar orqali boshqariladi. Psixoanalitik ta'sir so'z birikmalariga kodlangan maxsus shaklda har qanday tovush uzatish vositalari (*radio, televizor, shovqin-suronli effekt va boshqa*) orqali amalga oshiriladi.

Odam musiqa tinglashi, xonada shovqinni eshitishi yoki televizordagi film personajlarini o'zaro dialoglarini tinglashi orqali qabul qilinmaydigan ong (*mudragan ong*) orqali, shaxsning ongi ostida belgi-buyruqlar o'rnatilishi bilan boshqarilib - belgilangan harakatlarni bajarishga majbur qiladi.

Neyrolingvistik ta'sir (NLD - neyrolingvistik dasturlash) — psixologik ta'sirning turi bo'lib, inson ongiga lingvistik dasturlarni kiritilishi natijasida shaxsning motivlarini o'zgartirilishi tushuniladi.

Neyrolingvistik dasturlashni to'liq tarjima qiladigan bo'lsak, nervlar tili va dasturlash bo'ladi. Yoki tushunarli tilda aytadigan bo'lsak, insonni til va so'zlar

yordamida dasturlash degan ma'noni anglatadi. Aslida bunday dasturlash texnikalari qadim eramizdan beri mavjud. Ularni odamlar psixikasiga ta'sir qilish uchun hali qadimgi Misr piramidalari qurilmasdan oldin ham kohinlar qo'llashgan.

NLD to'g'risidagi kitoblarni o'qisangiz, bu texnikani egallash ancha qiyin tuyuladi. NLDni o'rganish uchun maxsus treninglar ham o'tkaziladi.

Neyrolingvistik ta'sir texnika rasmiy ravishda tan olingandan beri shu darajada ko'p usullar o'ylab topildiki, NLD haqida juda ko'p kitoblar yozildi. NLDni o'rganayotgan shaxs astoyidil shug'ullansa, ikki-uch yillardan keyin ulardagi texnikalarni amalda qo'llab, biror natijaga erishishi mumkin. Bu texnikalar ichidan eng samarali va amalda qo'llash mumkin bo'lganlarini tanlab olsa kifoya.

NLDda asosiy ta'sir ob'ekti sifatida odamning emotsional-irodasi va bosh miyaning neyrofiziologik faolligini kiritishimiz mumkin.

Asosiy ta'sir vositasi sifatida maxsus tanlangan verbal (so'zli) va noverbal lingvistik dasturning singdirilishi bilan insonni o'zgartirib, uning ishonchi, qarashi va taassurotlarini belgilangan yo'nalish bo'yicha (alohida individ yoki bir guruhni) xarakatlantirish bilan asoslanadi.

Neyrolingvistik ta'sirning sub'ekt sifatida esa maxsus yo'riqchi (instruktor) ob'ektlarning psixikasidagi qarama-qarshi ziddiyatli qarashlarni va ishontirishlarni qo'zg'atib, ular uchidagi siqilgan salbiy emotsional (siqilgan, tushkun kayfiyatli va xissiyotli) holatlardagilarni aniqlaydi.

Keyingi bosqichda esa, instruktor ularni real (ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy, jismoniy va psixologik) holatdagi diskomfortini anglashga yordam beradi. Bu bilan onga o'zgartirishlar kiritib, odamlarni hayotiy vaziyatlarini boshqacha qabul qilishga va ijtimoiy jamiyat boshqacha qarashga turki beradi. Qiziqarlisi shundaki, instruktor ta'sirida odamlarda tushunishga mustaqil ravishda talab kuchayadi va o'zining kundalik faoliyati to'g'risida, shuningdek holati va kechinmalari to'g'risida ma'lumotlarni yig'a boshlaydi. Bunda o'zining real va xozirgi holatidagi tilaklari va imkoniyatlariga erishish uchun qaysi shaxsiy resurslarini safarbar etish kerakligini, qulay xissiyot va kayfiyatga ega bo'lishi uchun aniq nima qilishi kerakligini belgilaydi.

Psixoanalitik va neyrolingvistik ta'sirlar insoniylik yo'lida qo'llanilsagina foydalidir, agar uni odamlar ustidan agressiya yoki ustunlikka erishish maqsadida ishlatilishi psixologik zo'rqlash vositasi hisoblanadi.

Psixotron (parapsixologik, ekstrasensor) ta'sir — odamlarga ta'sir o'tkazish usuli bo'lib, ma'lumotni xissiyot bilan bog'liq bo'lmagan idrok (anglamaslik) orqali uzatish tushuniladi [9].

Bunda televizor orqali go'yoki ekstrasensor ta'sirning ommaviy seanslar o'tkazilishini misol qilishimiz mumkin. Bu (*sobiq ittifoq davrida*) Kashpirovskiy, Chumak va boshqa "sehrgarlar" aldovning yorqin oddiy namunalaridan biridir.

Bunday ommaviy gipnoz yoki juda katta hajmdagi – ommaviy vasvasa va psixik zaharlanish alohida o‘rin tutadi.

Psixotron ta’sirga keladigan bo‘lsak, ya’ni bosh miyani yuqori va past chastotali kodlash orqali, generatsiya qilib ishlab chiqiladi. Shuningdek biolokatsion ustanovkalar insonda belgilangan psixologik reaksiyani qo‘zg‘atish uchun ma’lum bir kimyoviy va biologik vositalarni qo‘llash orqali erishiladi.

Psixotronika - inson ongiga texnik vositalar orqali ta’sir natijasida qo‘llaniladi. Misol uchun, kompyuter virusiga kiritilgan rangli dog‘lar orqali chaqiriladigan effekt, “oxirat xissini uyg‘otuvchi raqam v666”.

Bu virus kompyuter operatorining psixofiziologik holatiga salbiy ta’sir etishi mumkin (xatto o‘limga ham olib kelishi mumkin). Uning ta’sir etish prinsipi kuchli singdirish vositasi bo‘lgan *25-kadr fenomeniga* asoslanadi.

“*25-kadr fenomeni*” – har bir odam faqat sensor (*anglangan*) sezuvchan idrok diapozoniga emas, balki subsensor (*anglanmagan*) ega, unda ma’lumotlar ongni aylanib o‘tib psixikaga singdiriladi. Misol uchun, biror badiiy yoki ilmiy filmni tomosha qilish vaqtida insonning markaziy bosh miyasi 1 soniya maboynida 24 ta kadrli ma’lumotni qabul qila oladi. Agarda 25-kadr qo‘shilib, unda salbiy ma’lumot qoldirilsa individ buni sezmaydi, ammo uning emotsional xolatida va xulqida bu ma’lumot o‘z o‘rnini topib qattiq ta’sir o‘tkazadi. Subsensor rejimida shaxs odatiy holatdan ko‘ra ma’lumotlarni olishi ehtimolligi yuqori. Olimlarning tadqiqotlariga ko‘ra psixik xarakterlar “o‘rtacha odamda” anglanmagan ong osti darajasining 97%da amalga oshiriladi, faqatgina 3%da anglangan rejimda bo‘ladi.

Demak, V666 kompyuter virusi EHM monitoriga 25-kadr sifatida maxsus tanlangan ranglar kombinatsiyasini namoyish etib, odamni gipnotik trans holatiga tushiradi. Ma’lum belgilangan vaqtdan keyin esa rangli suratlar almashadi. Yangi almashgan surat insonning yurak urishini tezlatish, uning ritmik va qisqarish kuchini o‘zgartiradi. Natijada qon bosimining (kichik qon aylanish doirasida) to‘satdan ko‘tarilishi yoki tushishi oqibatida insonning bosh miyasidagi qon tomirlariga katta bosim ta’sir etib og‘irlik paydo bo‘ladi.

O‘tkazilgan tadqiqotlarga ko‘ra, ushbu PK virusi ta’sirida MDH davlatlarida 46 ta EHM tarmoqlarida ishlayotgan operatorlarning o‘limiga olib keldi.

Psixotron ta’sirning yana bir misoli sifatida, 1997 yil 1 dekabrda Yaponiyada “ommaviy televizion epidemiyasi” ya’ni “Pokemon” multiplikatsion filmi ta’sirida 700 dan ortiq bolalar epilepsiya simptomlari bilan kasalxonalariga yetkazildi. Mulfilm epizodlarida ko‘psonli ko‘z qamashtiruvchi rangli yorug‘lik ta’sirida, qizil rangni 10 dan 3030gacha sekuntda yonib-o‘chishi natijasida ko‘z nervini g‘ash qilishi, bosh miyaning tomirlarini kengayishi natijasida hushini yo‘qotishi, “sudorgi” tutishi va kengayish natijasidagi nafas olishning to‘xtalishi kuzatilgan. Shuningdek, 2016 yil

“PokemonGO” mobil ilovasi chiqishi natijasida, dunyoda voyaga yetmagan yoshlar orasida o‘z joniga qasd qilish darajasi keskin oshdi.

Psixotrop ta’sir — bu tibbiyot preparatlari, kimyoviy va biologik vositalar yordamida odamlar psixikasiga ta’sir o‘tkazish tushuniladi [9].

Insonning psixikasiga qattiq ta’sir etuvchi vositalar, bular asosan ba’zi bir hidli moddalar. Amerikalik psixiatr A. Xirsh tadqiqotlarida, ba’zi bir hidlar odamlarda aniq xarakterlar yoki ma’lum hulq-atvorni keltirib chiqaradi. U biznes uchun oddiy usuldan foydalangan. Bunda turli xil seksiyalarida maxsus ishlab chiqilgan moddaning hidini tarqatganda, hid tarqatilmagan seksiyaga nisbatan ushbu seksiyalarda savdo-sotiq darajasi ortgani kuzatilgan.

Keyingi tadqiqotda u 3193 nafar ortiqcha vazndan aziyat chekayotgan ko‘ngillilarni yig‘ib, ularga ovqat yeyishdan oldin maxsus aromatizatorni hidlashi kerak bo‘lgan, tadqiqotdagi shaxslar qancha ko‘p maxsus aromatizatorni hidlashsa, shuncha ko‘p vazndan halos bo‘lishgan. Yarim yil ichida ular **12-13kg**.gacha ortiqcha vazndan halos bo‘lishgan. Tadqiqot yakunida esa hidlar insonning ishchanlik qobiliyatiga ta’sir o‘tkazishi to‘g‘risida ham hulosaga kelindi.

A. Xirshning fikricha hidlar bu o‘ziga yarasha insonning boshqaruv pulti bo‘lib, u nafaqat insonning hissiyotlarini balki, uning harakat va amallarini ham boshqarishi ma’lum bo‘ldi. Yana hid orqali odamning qon bosimini ko‘tarish yoki tushirish, yurak urishini sekinlashtirish yoki tezlatish, uyg‘otish yoki uxlatish mumkin ekanligini ta’kidlab o‘tgan. Shuningdek, ba’zi hidlar kasal odamdagi dipressiyani yechishi, ularning kayfiyatini ko‘tarishi mumkin. Klinik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki lovanda, ramashka, limon va sandalli daraxtlar hidlari kimyoviy dipressantlarga nisbatan bosh miya faoliyatini tezda susaytiradi va tinchlantiradi. Yasmin, atirgul, yalpiz va gvozdika o‘simliklari esa faollashtiradi [9].

Yuqorida ko‘rsatilgan psixologik ta’sirlarning hammasi ham teng shaklda ishlatilmaydi. Masalan, axborot operatsiyalarini o‘tkazishda asosan axborot-psixologik va psixogen ta’sirlar qo‘llaniladi. Shuningdek axborot urushlaridagi ta’sir usullari ommaviy onga ta’sir o‘tkazsa, psixoterapiya metodi esa individual onga ta’sir o‘tkazadi.

Axborot xurujlarining amalga oshirishda raqiblar asosan quyidagi usullardan foydalanadi [10]:

dezinformatsiya (yolg‘on axborot tarqatish) – psixologik ta’sir ko‘rsatishning bir ko‘rinishi bo‘lib, raqib tarafni chalg‘itish maqsadida yolg‘on axborot tarqatiladi. Bunda haqiqiy axborot bilan yolg‘on axborot aralash ko‘rinishda tarqatiladi;

manipulyatsiya (omma ongini boshqarish) – omma ongini turli g‘oyalar, ko‘rsatmalar, motivlar, stereotiplar (taxlit) orqali sub’ekt manfaatlariga moslashtirish. Voqelikni noto‘g‘ri idrok qilish orqali soxta, yolg‘on tushuncha yoki tasavvur hosil qilinadi;

propaganda (targ'ibot) – omma ongida OAV yordamida ma'lum g'oyalarni tarqatish va ommalashtirish;

krizis holatlarni boshqarish – asosan iqtisodiy va siyosiy sohalarga qaratilgan bo'lib, ma'lum guruh yoki davlat qiziqishlarini ko'zlaydi. Avvaldan tanlab olingan shaxslarga yashirin ko'rinishda ta'sir ko'rsatiladi;

ig'vogarlik (podstrekatelstvo) – ma'lum guruhlar va shaxslar tomonidan davlatning konstitutsion tuzumiga yoki qonuniy asoslariga qarshi harakatlarni amalga oshirish;

tuhmat (bo'hton) – biror ob'ektni obro'sizlantirish, sha'nini bulg'ash maqsadida yolg'on ma'lumotlarni tarqatish;

diskreditatsiya (obro'sizlantirish) – omma orasida davlat rahbarlari, jamoat tashkilotlari, ayrim shaxslar, siyosiy yechimlar, tadbirlar ahamiyatini tushirish va ularga salbiy ta'sir ko'rsatish;

omma diqqatini jalb etish – biror voqea, hodisa, ish yuzasidan haqiqiy ma'lumot panada qoldiriladi, shov-shuvga sabab bo'ladigan tadbirlar amalga oshiriladi;

mish-mish gaplarni tarqatish – haqiqatdan mavjud bo'lmagan ma'lumotlarni tarqatish. Asosan davlat va jamiyatdagi bo'shliq joylarga asosiy zarba beriladi hamda siyosiy va ma'naviy yetuk bo'lmagan shaxslar ob'ekt sifatida tanlab olinadi;

fitna (provokatsiya) – maxsus axborot harakati bo'lib, raqib muvaffaqiyatsizlikka (mag'lub bo'lish) olib boruvchi variantni tanlashga majburlanadi.

Axborot ta'siri odatda axborot vakuumi yoki axborot shovqini ta'sirida bo'lishi mumkin. Axborot urushini olib borishning manbalari sifatida turli xil axborot uzatish vositalari bo'lishi mumkin – bular OAV, pochta, mish-mishlar, g'iybatlar, anekdotlar va boshqalar [11].

Demak, yuqorida keltirilgan usullar ma'lum amallar ketma-ketligidan iborat bo'lib, ularni amalga oshirishda axborot hurujining ob'ekti va sub'ekti, kuch va vositalar, resurslar va vaqt omilini aniqlab olish muhim ahamiyat kasb etadi. Yuqori darajada axborot xurujidan ko'zlangan asosiy maqsad – raqib davlat axborot maydonini egallab olish, xalqaro maydonda davlat imidjini tushirish, jamiyat hayotini beqarorlashtirish, shaxsni obro'sizlantirishga qaratilgan axborotlarni tarqatish kabilardir. Hozirgi bosqichda maqsadga erishish uchun asosiy vositalari sifatida ommaviy axborot vositalari va axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalaniladi.

Xozirgi kunda biror davlatda ham axborot xurujlarini amalga oshirish usullariga qarshi yagona bir kompleks tadbirlar ketma-ketligi ishlab chiqilmagan. Buning sababi sifatida axborot-kommunikatsion tenologiyalarning juda tez sur'atlarda rivojlanib borayotganligi, tezkorligi, turlichaligi, chegara bilmasligi, millat tanlamasligi,

yashirinligi (qanday va qay ko‘rinishda yakunlanishining noma‘lumligi) kabilarni keltirish mumkin.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, bugungi kunda axborot-kommunikatsion texnologiyalardan jamiyat sohalarining barcha jabhalarida foydalanishning kengayib borayotganligi, axborotga bo‘lgan ehtiyojning ortib borishi hamda axborot xurujlarini kuchayib borishi va ularning yopiq xarakterga ega ekanligini inobatga olib, u bizdan axborotga bo‘lgan taqchilikni oldini olish, sodir bo‘lgan voqelikka to‘g‘ri va xolis baho berish (tahlil va bashorat qilish), turli yot g‘oyalarga (qo‘poruvchilik ruhidagi) qarshi kurashish va bu sohada yetuk mutaxassislarni tayyorlashni talab qilib qoladi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Вербальные средства воздействия. Электронный ресурс. (режим доступа): http://mirсловarei.com/content_psy/VERBALNYE-SREDSTVA-VOZDEJSTVIJA-36750.html 22.10.2018й;
2. Манойло А.В. Технологии информационного воздействия в социальных системах <http://www.eartist.narod.ru/text24/0028.htm> 22.10.2018й.
3. Карвасарский Б.Д. Психотерапевтическая энциклопедия. - СПб: Питер, 2006. - 944 с.
4. Психологическое заражение. Электронный ресурс. (режим доступа): http://psihotesti.ru/gloss/tag/psihicheskoe_zarazhenie/ 22.10.2018й.
5. Головин С.Ю. Словарь практического психолога. - Мн.: Харвест, 1998. - 800 с.
6. Н.В. Вяземский Применение врачебных внушений 1903, В.М. Бехтерев «Внушение и его роль в общественной жизни» 1897.
7. И.Р. Тарханов («Самовнушение» 1881), Н.И. Спиридонов («Самовнушение, движение, сон, здоровье» 1975), Э. Куэ («Сознательное самовнушение» 1932).
8. И.В. Смирнов. Компьютерный психоанализ и психотерапия 1994 г.
9. К85 Социальная психология: Курс лекций / В.Г. Крысько. — 3-е изд. — М.: Омега-Л, 2006. — 352 с;
10. Воронцова Л.В., Фролов Д.Б. История и современность информационного противоборства. – М.: Горячая линия Телеком, 2006. – С. 72-78.
11. Акбаров А.С. Вооруженные конфликты будущего. – Тошкент, 2018. – С. 123-124.